

Література

1. Нижникова В. В. Адміністративно-процесуальний статус суб'єктів провадження в справах про порушення митних правил : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук / В. В. Нижникова. – Ірпінь, 2008. – 20 с.
2. Митне право України : навч. посіб. ; за заг. ред. В. В. Ченцова та Д. В. Приймаченка. – Вид. 2. – К. : Істина, 2008. – 328 с.
3. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України : підручник / О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржій ; за ред. О. В. Кузьменко. – К. : Атика, 2007. – 416 с.
4. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / Колпаков В. К. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
5. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 44–45. – № 46–47. – № 48. – Ст. 552.
6. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учебное пособие / А. И. Миколенко. – Х. : Одиссей, 2006. – 352 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс : підручн. : у 2 т. ; ред. колегія : В. Б. Авер'янов та ін. – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 584 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України, прийнятий Верховною Радою Української РСР 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
9. Кобзарев Ф. М. Прокуратура России: правовое положение и перспективы развития / Кобзарев Ф. М. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2002. – 80 с.
10. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 53. – Ст. 793.
11. Бородин І. Л. Адміністративно-юрисдикційний процес : монографія / І. Л. Бородин. – К. : Алерта, 2007. – 184 с.

УДК 342.53

Л. В. Ващенко, аспірант
Академії митної служби України

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРТНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ОЦІНКИ РИЗИКІВ В МИТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розроблено теоретичні положення і методичні основи щодо вдосконалення митного контролю в Україні на основі використання експертних методів в митній діяльності. З'ясовано сутність сучасних експертних методів в митній справі України, запропоновано доцільність використання експертних методів в управлінні ризиками в митній діяльності за допомогою методу експертних оцінок.

Ключові слова: експертні методи; вдосконалення; управління ризиками; митна діяльність.

Разработаны теоретические положения и методические основы по усовершенствованию таможенного контроля в Украине на основе использования экспертных методов в таможенной деятельности. Выяснена сущность современных экспертных методов в таможенной сфере Украины, предложена целесообразность использования экспертных методов в управлении рисками в таможенной деятельности с помощью метода экспертных оценок.

© Л. В. Ващенко, 2014

Ключевые слова: *экспертные методы; усовершенствования; управление рисками; таможенное дело.*

Development of theoretical positions and methodical bases on the improvement of custom control in Ukraine on the basis of the use of expert methods in custom activity. Essence of modern expert methods is found out in the custom sphere of Ukraine, expedience of the use of expert methods is offered in a management risks in custom activity by the method of expert estimations.

Keywords: *expert methods; improvements; management; custom business; risks.*

Постановка проблеми. Нині управління ризиками в митній діяльності є ключовим не тільки для України, але й для інших держав у світі [1; 2]. У митній справі досить часто відчувається нестача числової інформації, брак репрезентативної вибірки (статистичних даних), тому митні органи не в змозі використати для обчислення ступеня ризику, скажімо, такий зручний показник, як середньоквадратичне відхилення. Щоб прийняти управлінське рішення в такій ситуації, можна спробувати дістати додаткову інформацію, ще раз проаналізувати проблему. Зіставляючи здобуту інформацію з тією, яка пов'язана з нагромадженим досвідом, сформованими уявленнями та інтуїцією, суб'єкт управління може надати низці альтернативних результатів гіпотетичної ймовірності ("прикинути на око").

Водночас бажано до здобуття кількісних чи вербальних оцінок залучити фахівців у ролі експертів. Як показали дослідження [3–6], формальній аксіоматиці теорії ймовірності можна надати іншої інтерпретації, яку називають суб'єктивною ймовірністю. Суб'єктивна ймовірність події – це ступінь упевненості особи в тому, що подія відбудеться. Статистичний метод обчислення ризику потребує наявності значного масиву даних, якого в розпорядженні суб'єкта ризику просто немає, причому здобути інформацію неможливо (немає репрезентативної статистики), тому здебільшого доводиться застосовувати експертні методи. Зазвичай експертам пропонується навести свої оцінки щодо суб'єктивної ймовірності виникнення певних збитків, на підставі яких можна було б відшукати середні значення експертних оцінок і побудувати криву розподілу ймовірностей збитків.

Актуальним у даному випадку є питання вдосконалення митної діяльності в системі управління ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експертна (суб'єктивна) оцінка ймовірності проводиться на основі як об'єктивних даних, так і суб'єктивних знань, тобто на загальній досвідченості, а також інтелекті та інтуїції особи, яка проводить оцінювання ймовірності.

Найпершою науковою спробою щодо розмежування понять ризику й невизначеності (непевності) стала праця [5] одного з представників неокласичної школи, американського економіста Франка Найта, опублікована в 1921 р. під назвою "Ризик, невизначеність, прибуток". У ній він стверджує, що ризик – це лише така невизначеність, яку можна технічно оцінити й виміряти. За метод вимірювання він узяв визначення ймовірності. Залежно від точності й способу розрахунку цієї ймовірності розподілив її на три види: математична; статистична; експертної оцінки.

У подальшому в наукових працях [4–6] Севіджа, Пойя, Кайберга, Фінберга, де Фінетті та інших обґрунтовувалось уведення неklasичних імовірностей, що не мають частотного сенсу. Такі ймовірності називаються суб'єктивними. Згідно з теорією Найта про ризик ітиметься лише тоді, коли результат будь-якої діяльності можна визначити за допомогою хоча б одного з трьох згаданих методів розрахунку ймовірності.

Експерт відіграє роль певного приладу, який або робить пріоритетний вибір, або встановлює логічний зв'язок, що об'єктивно існує між причиною та наслідком. Таким чином, суб'єктивна ймовірність дає змогу встановити зв'язок між невизначеністю і випадко-

вістю. Це актуально в тому разі, коли йдеться про використання ймовірності до оцінок ступеня ризику у прийнятті рішень у митній справі.

Незважаючи на суттєвий внесок науковців у розробку теорії і практики митної справи, недостатньо уваги приділяється питанням подальшого розвитку державного митного контролю як системи аналізу та управління ризиками [1; 2; 7; 8; 9] щодо діяльності його суб'єктів.

Мета статті – врахування сучасних методів та напрямків діяльності з удосконалення митної справи. Митна діяльність має враховувати постійні зміни у просторі, кризу та зростання ризику.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови не скасовують необхідності належного здійснення митної справи всіма суб'єктами митної діяльності [1; 7], дотримання митного законодавства, вжиття заходів запобігання недотриманню вимог законодавства та зниження митних ризиків. Управління ризиками в митній справі використовується всіма розвинутими країнами [2].

Щоб застосувати метод експертних оцінок у процесі прийняття рішень, необхідно вибрати експертів, провести їх опитування й обробити одержані результати. Залежно від масштабу проблеми експертизу організовує суб'єкт управління або призначена ним група. Кількісний та якісний склад експертів визначають на підставі аналізу широти проблеми, вірогідності оцінок, характеристик експертів і затрат ресурсів. Вірогідність оцінок групи експертів залежить від рівня знань окремих експертів та їх кількості. Зі зростанням кількості експертів збільшуються часові та фінансові витрати, пов'язані з формуванням групи, проведенням опитувань та обробкою результатів. Таким чином, підвищення вірогідності експертизи пов'язано зі збільшенням витрат.

Характеристики групи експертів визначаються на базі індивідуальних характеристик експертів (табл. 1): компетентності, креативності, конформізму, ставлення до експертизи, конструктивності мислення, колективізму, самокритичності.

Таблиця 1

Індивідуальні характеристики експертів

Характеристика	Значення
Компетентність	Ступінь кваліфікації експерта в певній галузі знань (діяльність фахівця, рівень і широта ознайомленості з досягненнями світової науки й техніки, розуміння перспективи розвитку)
Креативність	Здатність виконувати творчі завдання (якісні судження)
Конформізм	Урахування впливу авторитетів. Виразно виявляються конформізм під час проведення експертизи у вигляді відкритих дискусій. Думка авторитетів пригнічує здатність осіб, що мають високий ступінь конформізму, виявити власне ставлення до проблеми
Ставлення до експертизи	Негативне або пасивне ставлення фахівця до тієї чи іншої проблеми зумовлено зайнятістю та іншими чинниками
Конструктивність мислення	Прагматичний аспект мислення. Експерт має пропонувати розв'язки з практичними властивостями. Урахування реальних можливостей розв'язання проблеми
Колективізм	Має враховуватись під час проведення відкритих дискусій. Етика, поведінка людини в колективі істотно впливає на створення позитивного психологічного клімату й тим самим на успішність розв'язання проблеми
Самокритичність	У самооцінюванні ступеня своєї компетентності, а також у прийнятті рішення з досліджуваної проблеми

Адміністративне та митне право

Для кількісного оцінювання ступеня компетентності використовують коефіцієнт компетентності, з урахуванням якого звужуються думки експерта. За результатами опитування фахівців про склад експертної групи складають матрицю з елементами:

$$x_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } j\text{-й експерт назвав } i\text{-го експерта;} \\ 0, & \text{якщо } j\text{-й експерт не назвав } i\text{-го експерта.} \end{cases}$$

За цією матрицею обчислюють коефіцієнт компетентності k_i i -го експерта як відносну вагу цього експерта:

$$k_i = \frac{\sum_{j=1}^m x_{ij}}{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^m x_{ij}}, \quad i=1, \dots, m,$$

де m – кількість експертів.

Коефіцієнти компетентності нормовані так, що їх сума дорівнює одиниці:

$$\sum_{i=1}^m k_i = 1.$$

Зазначені характеристики експерта (табл. 1) досить повно описують важливі якості, які впливають на результати експертизи. Частина їх оцінюється позитивно, частина – негативно. Тому виникає проблема узгодження характеристик та вибору експертів з урахуванням суперечностей щодо їх якостей.

Часто вірогідність (правильність) оцінок експерта кількісно можна оцінити за такою формулою:

$$D_i = \frac{N_i}{N}, \quad i=1, \dots, m,$$

де N_i – кількість випадків, коли i -й експерт дав оцінку, яка підтвердилась практикою;

N – загальна кількість випадків участі i -го експерта у розв'язуванні проблеми.

Частка внеску кожного експерта у вірогідність оцінок усієї групи обчислюється так:

$$D'_i = \frac{D_i}{\sum_{i=1}^m D_i}, \quad i=1, \dots, m,$$

де m – кількість експертів у групі.

Опитування – основний етап спільної роботи групи управління ризиком у митній діяльності із залученням експертів на цьому етапі з такими процедурами [6]: вирішення орга-

нізаційно-методичних питань; постановка завдання та формування запитань до експертів; інформаційне забезпечення роботи експертів.

Вибір того чи іншого виду опитувань визначається цілями експертизи, сутністю розв'язуваної проблеми, повнотою та вірогідністю початкової інформації, терміном і затратами на проведення опитування.

Розглянемо зміст і технологію проведення таких видів опитування, як анкетування та інтерв'ювання.

Анкетування – опитування експертів у письмовій формі за допомогою анкети, в якій містяться запитання, котрі можна класифікувати за змістом і типом. За змістом вони поділяються на три групи: об'єктивні дані про експерта (вік, освіта, посада, фах, стаж роботи); основні запитання по суті розв'язуваної проблеми; додаткові запитання, що дають змогу знайти джерела потрібної інформації, аргументацію відповідей, самооцінку компетентності експерта.

За типом основні запитання класифікують так: відкриті, закриті, з альтернативами відповідей [4; 6]. Відкриті запитання передбачають відповідь у довільній формі. Їх доцільно застосовувати в разі великої невизначеності проблеми. Цей тип запитань дає змогу широко охопити проблему, виявити спектр думок експертів. Недолік таких запитань – це розмаїття можливих відповідей, що ускладнює обробку анкет. Закриті запитання характеризуються тим, що відповідь на них може бути подано у такому вигляді: “так”, “ні”, “не знаю”. Запитання з альтернативами відповідей передбачають вибір експертами однієї з множини передбачуваних відповідей. Їх доцільно використовувати за наявності кількох, досить чітко визначених варіантів. Ці варіанти формуються для орієнтації з альтернативами відповідей у можливому колі напрямів розв'язування проблеми. Щоб дістати докладнішу інформацію з кожного питання, можна запропонувати порядкові та бальні шкали. Експерт за кожною відповіддю обирає значення порядкової та бальної оцінки. Наприклад, значеннями порядкової шкали можуть бути “відмінно”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно”. Обробці анкет із запитаннями цього типу за складністю належить проміжне місце між відкритими та закритими запитаннями.

Інтерв'ювання – усне опитування, що проводиться у формі бесіди-інтерв'ю. Для підготовки бесіди розробляють запитання до експерта. Характерна особливість цих запитань полягає в тому, що експертів потрібно відповісти швидко, оскільки практично немає часу на обмірковування. Тематику інтерв'ю експертів можна повідомити заздалегідь, але конкретні запитання слід сформулювати безпосередньо в процесі бесіди. Доцільно у зв'язку з цим готувати послідовність запитань, починаючи від простого й поступово поглиблюючи та ускладнюючи, але водночас конкретизуючи запитання.

Перевагою інтерв'ю є живий контакт інтерв'юера з експертом, що дає змогу оперативно дістати необхідну інформацію з допомогою прямих та уточнюючих запитань – залежно від відповідей експерта.

Недоліком інтерв'ю є небезпека великого впливу інтерв'юера на відповіді експерта, брак часу для глибокого обмірковування відповіді.

Метод Дельфі [5] – це багатотурова процедура анкетування. У першому турі експертам пропонують запитання, на які вони дають відповіді з метою виокремлення середнього, медіани і граничних значень оцінок. Експертам повідомляють результати обробки першого туру опитування, уточнюючи розміщення оцінок кожного експерта. У другому турі експерти аргументують або змінюють свою оцінку з поясненням причин коригування. Результати обробляють і повідомляють експертам. Якщо після першого туру коригувались оцінки, то результати обробки другого туру містять нові середні й граничні значення оцінок експертів.

Ітеративна процедура опитування з повідомленням результатів обробки кожного туру забезпечує краще узгодження думок експертів. Необхідність аргументувати та коригувати оцінки експертів не означає, що метою експертизи є досягнення повної узгодженості їхніх думок. У кінцевому підсумку, можливо, буде виокремлено дві або більше груп думок, що відображають належність експертів до різних наукових шкіл, відомств і категорій осіб.

Інтелектуальний штурм – це групове обговорення, що має на меті здобуття нових ідей, варіантів розв’язання проблеми. Характерною особливістю цього різновиду експертизи є активний творчий пошук принципово нових рішень, коли відомі шляхи та способи рішень непридатні. Для проведення сеансу призначається головуючий, основне завдання якого – керувати перебігом обговорення поставленої проблеми. Важлива вимога до виступів – конструктивний характер ідей і пропозицій. Виступи експертів фіксуються й після закінчення сеансу аналізуються, тобто висловлені ідеї та рішення групуються і класифікуються за різноманітними ознаками, оцінюється ступінь корисності й можливості реалізації.

Дискусія широко використовується на практиці для обговорення проблем, шляхів їх розв’язання, аналізу різноманітних чинників тощо. Для проведення дискусії формують групу експертів не більше ніж 20 осіб. Головне завдання колективного обговорення проблеми – всебічно проаналізувати всі чинники, позитивні та негативні наслідки, виявити позиції та інтереси учасників. Результати дискусії фіксуються. Коли дискусію закінчено, ці записи аналізуються для чіткішого розуміння основних результатів, виявлення різних думок. Приблизно через добу після закінчення дискусії можна збирати додаткову інформацію від експертів.

Розглянуті види опитування доповнюють один одного. Так, усебічний критичний аналіз наявного переліку об’єктів можна ефективно провести у формі дискусії. Для кількісної та якісної оцінки властивостей, параметрів, часу та інших характеристик застосовують анкетування й метод Дельфі. Інтерв’ювання доцільне для уточнення результатів, здобутих іншими видами експертизи.

Провівши опитування групи експертів, дістають певну інформацію. Наявність як числових даних, так і змістовних висловлювань експертів спонукає до застосування якісних і кількісних методів обробки результатів групового експертного оцінювання.

На практиці оцінку вірогідності настання несприятливої події в митній діяльності можна здійснити методом експертних оцінок. Для проведення цієї роботи бажано мати трьох експертів, добре знайомих із суттю проблеми. Ними можуть бути:

- керівник митного органу;
- співробітник, що працює над цими питаннями;
- кваліфікований фахівець.

За характером дії ризику в митній діяльності можна поділити на прості й складні. Складні є композицією простих, кожен із яких у композиції слід розглядати як простий. Прості ризики можна визначити повним переліком непересічних подій, кожна з яких не залежить від інших. Тому початковим завданням буде складання вичерпного переліку ризиків митної діяльності.

Наступне завдання – визначення питомої ваги кожного простого ризику в усій їх сукупності. Третє завдання – оцінка вірогідності настання події, що належить до кожного простого ризику. Останнє завдання – підрахунок ризику в кожній групі простих ризиків.

Для виконання другого завдання – визначення питомої ваги кожного простого ризику у всій сукупності – позначимо:

$$\begin{aligned} & \kappa \\ & \text{Сума } B_i = 1, \\ & \text{де } i = 1; \end{aligned}$$

C_i – простий ризик;

n – загальна кількість ризиків, $N = 1, 2, \dots, n$.

B_i – кількість груп пріоритетів, якщо ризики поділити за значущістю k менше n ;

P_i – значення пріоритету $P_i = 1, 2, \dots, k$;

Y – вага простого ризику за групами пріоритету, B більше 0.

Принципове значення має припущення про те, у скільки разів перший пріоритет важливіший останнього, тобто $B_i / Y k = \Phi$.

Визначимо вагу груп з найменшим пріоритетом з умови:

$$Y_{k=2} = [K * (\Phi + 1)].$$

Потім визначимо вагу за групами пріоритетів:

$$V_e = B_i * [(k + e) * \Phi + e - 1] / (k - 1).$$

Ваги простих чинників

$$V_i = V_e / M_e.$$

Якщо пріоритети за простими ризиками не встановлюються, то всі вони мають рівні ваги, тобто $V_i = 1/n$.

Потім оцінка експертів піддається аналізу на їх несуперечність, який виконується за певними правилами.

Правило 1. Мінімально допустима різниця між оцінками двох експертів за будь-яким чинником мусить бути меншою 50. Порівняння проводиться за модулем, тобто плюс або мінус не враховується. Це правило спрямоване на усунення неприпустимих відмінностей в оцінках вірогідності настання окремого ризику.

Правило 2 спрямоване на узгодження оцінок експертів у середньому. Воно використовується після виконання правила 1, для розрахунку розбіжності оцінки підсумовуються за модулем, тобто, не звертаючи уваги на знаки, результат ділиться на кількість простих ризиків. Оцінки експертів можна визнати такими, що не суперечать одна одній, коли отримана величина не перевищує 25.

Якщо в думках експертів буде виявлено суперечності (не виконано правила 1 і 2), вони обговорюються на нараді для вироблення узгодженої позиції з конкретного питання. Результат роботи експертів оформлюється, як у табл. 2.

Таблиця 2

Результат роботи експертів

Прості ризики	Експерти			Вірогідність V_i
	Перший	Другий	Третій	

Четверте завдання – це підрахунок ризиків за кожною групою простих ризиків, який проводиться за формулою (розрахунок оформлюється, як у табл. 3):

Таблиця 3

Розрахунок ризиків

Прості ризики	Ваги W_i	Вірогідність V_i	Бал $W_i * V_i$
Разом за всіма ризиками			

Кожному експертові, що працює окремо, дається перелік ризиків за всіма стадіями роботи й пропонується оцінити вірогідність настання подій, керуючись такою системою оцінок:

- 0 – ризик розглядається як несуттєвий;
- 25 – ризик напевно не реалізується;
- 50 – про настання події нічого певного сказати не можна;
- 75 – ризик найімовірніше виявиться;
- 100 – ризик напевно реалізується.

Усього має бути зроблено три оцінки відповідно для попарно порівняних думок першого і другого експертів; першого і третього експертів; другого і третього експертів.

Різноманітність розв'язування проблеми зумовлює потребу залучати до експертизи фахівців різного профілю. Мінімальна кількість експертів визначається кількістю різноманітних аспектів, напрямів, які слід ураховувати під час розв'язання проблеми.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що вдосконалення системи управління митної справи потребує нових методів аналізу та управління ризиками, а саме використання методу експертних оцінок для оцінки ризиків в митній діяльності. Постановка цих питань дозволяє окреслити додаткові напрями подальших досліджень, підкреслює їх актуальність і необхідність у сучасних умовах.

Література

1. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів: проблеми теорії та практики / Приймаченко Д. В. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2007. – 290 с.
2. Судак С. Міжнародна співпраця України в галузі митної справи / С. Судак // Митниця. – 2005. – № 2. – С. 4–5.
3. Дак Дж. Д. Монстр перемен. Причины успеха и провала организационных преобразований / Дак Дж. Д. – М. : Альпина Паблішер, 2003. – 320 с.
4. Воронков Д. К. Сценарне моделювання умов здійснення стратегічних змін на підприємстві / Д. К. Воронков // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 283–291.
5. Кини Р. Л. Теория принятия решений / Кини Р. Л. – М. : Альпина Паблішер, 1981. – Т. 1. – 512 с.
6. Лакуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лакуста, Л. Г. Шаршукова. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 160 с.
7. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015) “Шляхом європейської інтеграції” / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – К. : Держкомстат України, 2004. – 416 с.
8. Терещенко С. Шляхи реформування митної справи / С. Терещенко // Митний брокер. – 2009. – № 2. – С. 79–83.
9. Шпакович О. Вступ України до Європейського Союзу: переваги та перспективи / О. Шпакович // Віче. – 2011. – № 14. – С. 27–29.